

Makromolekulák

1. A σ -vázás polimerek szerkezete és fizikai tulajdonságai

Pekker Sándor

MTA SZFKI

Telefon:392-2222/1845, Fax:392-2219,

Email: pekker@szfki.hu

SZFKI tanfolyam: www.szfki.hu/moodle/course/

a tanfolyam kódja: Makro2011

ELTE, 2011

Ajánlott irodalom:

1. Halász László - Zrínyi Miklós: Bevezetés a polimerfizikába, Műszaki Kiadó, Budapest, 1989.
2. Tél Tamás - Zrínyi Miklós: Bevezetés a makromolekulák fizikájába, Egyetemi jegyzet, ELTE, 1982.
3. Pierre-Gilles de Gennes: Scaling Concepts in Polymer Physics, Cornell University Press, Ithaca and London, 1979.
4. Leslie Howard Sperling: Introduction to Physical Polymer Science 2nd Ed., Wiley & Sons, New York, 1992.
5. Toshihiro Kawakatsu: Statistical Physics of Polymers, An Introduction, Springer, Berlin, 2004.
6. Michael Rubinstein – Ralph H. Colby: Polymer Physics, University Press, Oxford, 2003.
7. Kajtár Márton: Változatok négy elemre, szerves kémia, Gondolat 1984.

Tematika

A makromolekulák általános jellemzése

A polimerek képződése

A polimerek kémiai szerkezete

A polimerek térszerkezete: konfiguráció

A polimerek térszerkezete:konformáció

Az ideális polimergombolyag

A gumirugalmasság termodinamikai alapjai

TARTALOM

I. Rész

1. BEVEZETÉS

- 1.1. A makromolekuláris kutatások jelentősége
- 1.2. Történeti áttekintés
- 1.3. Alapfogalmak

2. A POLIMEREK KÉPZŐDÉSE

- 2.1. A polimerképződés feltételei
- 2.2. Polimerizáció
- 2.3. Polikondenzáció
- 2.4. Poliaddíció

II. Rész

3. A POLIMEREK KÉMIAI SZERKEZETE

- 3.1. Konstitúció
- 3.2. Dimenzionalitás, alak

4. A POLIMEREK TÉRSZERKEZETE: KONFIGURÁCIÓ

- 4.1. A térszerkezet leírása
- 4.2. Sztereoizoméria

III. Rész

5. A POLIMEREK TÉRSZERKEZETE: KONFORMÁCIÓ

- 5.1. Konformációs analízis
- 5.2. Polimerek konformációs analízise
- 5.3. Modellanyagok konformációs analízise
  - 5.3.1. Lokális konformációk vizsgálata
  - 5.3.2. Kooperativitás
  - 5.3.3. Rendezett globális konformációk: hélix- és cikcakk szerkezetek
  - 5.3.4. A polimer láncok hajlékonysága, üvegesedés

IV. Rész

6. AZ IDEÁLIS POLIMER GOMBOLYAG

- 6.1. Polimer gombolyag mezoszkópikus szerkezetének jellemzése
- 6.2. Ideális makromolekula közelítés, szegmensmodell:
  - 6.2.1. Egyszerű, vagy primitív szegmensmodell
  - 6.2.2. Vegyértékszögek hatása
  - 6.2.3. Torziós szögek hatása
  - 6.2.4. Rövidtávú kölcsönhatások együttes hatása
  - 6.2.5. A Θ állapot jellemzése
- 6.3. Ekvivalens szegmensmodell
- 6.4. Láncvégvektor valószínűségi sűrűségfüggvénye
- 6.5. A gumirugalmasság termodinamikai alapjai
- 6.6. Ideális polimer gombolyag szabadenergiája

I. Rész

1. BEVEZETÉS

1.1. A makromolekuláris kutatások jelentősége

gazdasági

műanyagok, gumik, természetes- és műszálak
lakkok, ragasztók

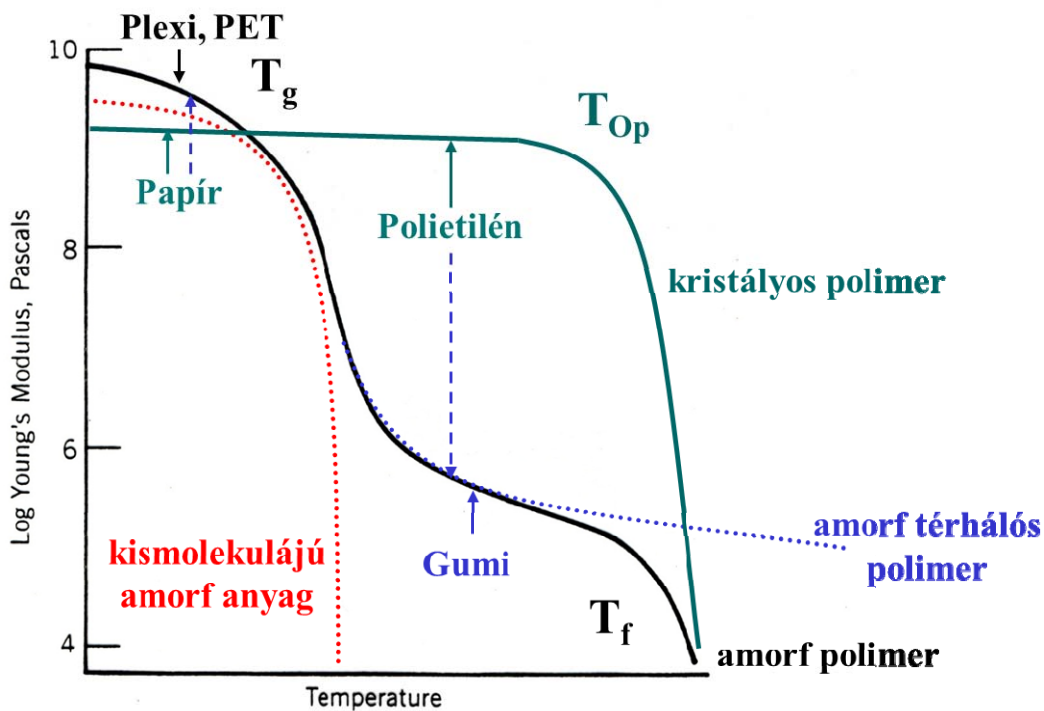
biológiai

az élő anyag túlnyomó része makromolekuláris gél állapotú

tudományos

kismolekulájú anyagokétól eltérő fizikai tulajdonságok
Pl: gumirugalmas állapot

Példa: A polimerek termomechanikai sajátosságai

Idealized modulus – temperature behavior of an amorphous polymer.

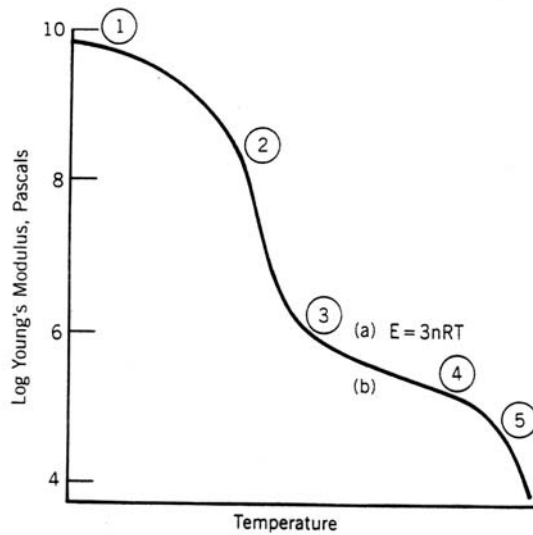

Figure 1.6 Idealized modulus – temperature behavior of an amorphous polymer.

Table 1.2 Typical polymer viscoelastic behavior at room temperature

Region	Polymer	Application
① Glassy	Poly(methyl methacrylate)	Plastic
② Glass transition	Poly(vinyl acetate)	Latex paint
③ Rubbery plateau	Cross-poly(butadiene- <i>stat</i> -styrene)	Rubber bands
④ Rubbery flow	Chicle ^a	Chewing gum
⑤ Viscous flow	Poly(dimethyl siloxane)	Lubricant

^aFrom the latex of *Achras sapota*, a mixture of cis- and trans-polyisoprene plus polysaccharides. (M. S. Alger, *Polymer Science Dictionary*, Elsevier, New York, 1989.)

Table 1.3 Examples of polymers at room temperature by transition behavior

	Crystalline	Amorphous
Above T_g	Polyethylene	Natural rubber
Below T_g	Cellulose	Poly(methyl methacrylate)

1.2. Történeti áttekintés

a kaucsuk vulkanizálása Goodyear, XIX. sz. eleje
a gumi termikus sajátosságainak felismerése XIX. sz. közepe
az első műanyagok: celluloid, bakelit 1870
a makromolekuláris szerkezet felismerése Staudinger 1920
a polimergyártás beindulása 1920-30
a polimerfizika kifejlődése Flory, Huggins 1940-től

1.3. Alapfogalmak

makromolekula

legalább 1000 atom
kovalens kötésű molekula

polimer

ismétlődő kis egységekből felépült makromolekula

monomer egység

a polimert alkotó ismétlődő szerkezeti egység

monomer

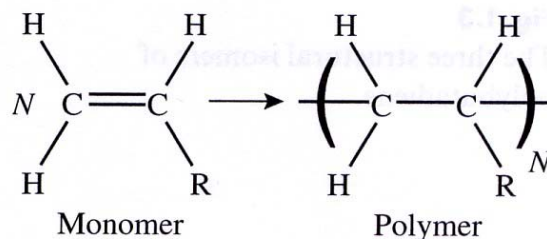
önálló kis molekula, belőle származtatható a polimer
szerkezete mindig, de sok esetben összetétele is eltér a monomer
egységétől

polimerizációfok

a polimert felépítő monomer egységek száma

oligomer

kis polimerizációfok ($2 < N < 50$)
nem mutatja a polimerek sajátosságait

Monomer, polimer, monomer egység -(M)-, polimerizációfok N,

2. A POLIMEREK KÉPZŐDÉSE

2.1. A polimerképződés feltételei

termodinamikai stabilitás

elemeihez képest metastabil
gátolt bomlás (kinetikai stabilitás)

a stabilitás az entrópia csökkenése miatt csökken

$$\Delta G = \Delta H - T\Delta S$$

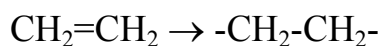
$\Delta S < 0$, ezért $\Delta H < 0$ (exoterm)

stabil: -C-C-   -C-O-   -Si-O-
kJ/mol   335   331   342

nem stabil: -Si-Si-
kJ/mol   188

a kiindulási anyagokhoz képest stabil

-C-C- vázak:

lépésenként 1 π -kötés eltűnik, 1 σ -kötés
keletkezik:

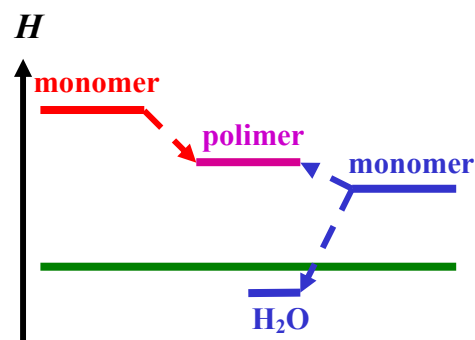
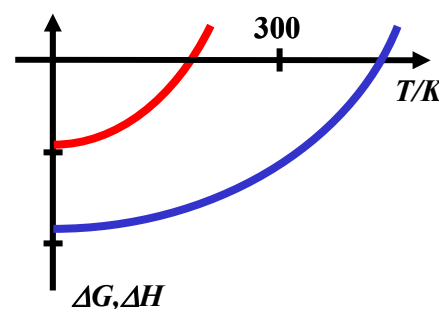
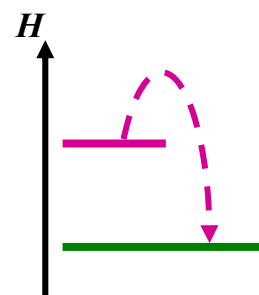
$$\Delta H = -347 + 265 = -82 \text{ kJ/mol}$$

-C-O- vázak:

nagy stabilitású kis molekulájú

melléktermék: H_2O

egyensúlyra vezető reakció

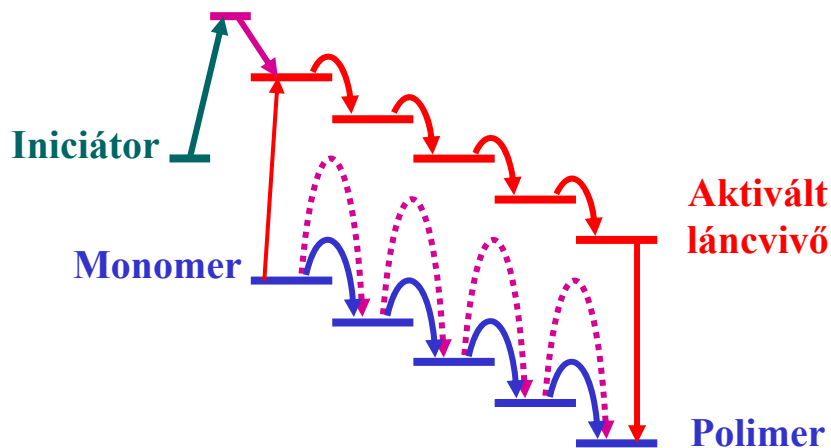
topológiai feltételek

legalább 2 reakcióképes funkciós csoport

Polimerképződési reakciók

A reakció típusa és jellege	Addíció	Szubsztitúció
Lépcsős reakció	Poliaddíció	Polikondenzáció
Láncreakció	Polimerizáció	

Lépcsős- és láncreakció energiasémája:

2.2. Polimerizáció

-C-C- vázas polimerek

láncreakció

a láncvivők nem stabil molekulák

nagy reakcióképességű aktív centrumok

a monomerek egyenként csatlakoznak a lánchoz

stacionárius állapot: a keletkező polimer móltömege

időben nem változik

az aktív centrumok jellege alapján lehet:

gyökös polimerizáció

a láncvivők szabad gyökök

ionos polimerizáció

a láncvivők anionok vagy kationok

speciális ionos polimerizációk:

koordinációs polimerizáció

általában anionos

Ziegler-Natta polimerizáció (olefinek, acetilén)

átmenetifém-komplex katalizátor

sztereospecifikus

rendezett, kristályos polimer képződik

élő (living) polimerizáció

nincs lánczáródás

nem stacionárius

a polimerizációfok időben nő

monodiszperz

A láncreakció elektronszerkezeti magyarázata

Etilén (és származékai): egyszerű lépcsős reakció nem lehetséges		
$C_2H_4 + C_2H_4$ HOMO pályák		alapállapot: nem eléggé reakcióképes
$C_2H_4 + C_2H_4$ LUMO pályák		termikus gerjesztés: magas hőmérséklet, kontrollálatlan reakciók; fotogerjesztés: dimerizáció ciklobutáná

láncreakció: (Egyszerűsített példa: inicializálás H atommal)

Inicializálás		
$H + C_2H_4 \rightarrow C_2H_5\cdot$ reakcióképes láncvég létrehozása		

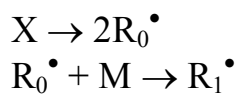
Láncnövekedés			
újabb monomerek kapcsolódása; változatlan reakcióképességű láncvég $C_{2i}H_{4i+1}\cdot + C_2H_4 \rightarrow C_{2(i+1)}H_{4(i+1)+1}\cdot$			

Lánczáródás: aktivitás elvesztése, stabilis molekulák képződése		
rekombináció: az aktív láncvégek összenőnek $C_{2i}H_{4i+1}\cdot + C_{2j}H_{4j+1}\cdot \rightarrow C_{2(i+j)}H_{4(i+j)+2}$		
diszproporcionálódás: H-transzfer, egy telítetlen és egy telített molekula képződik $C_{2i}H_{4i+1}\cdot + C_{2j}H_{4j+1}\cdot \rightarrow C_{2i}H_{4i} + C_{2j}H_{4j+2}$		

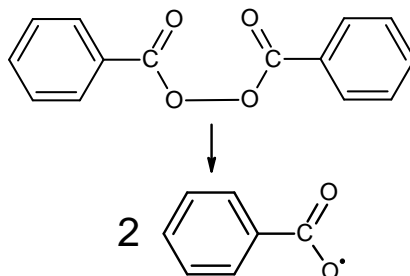

A gyökös polimerizáció mechanizmusa

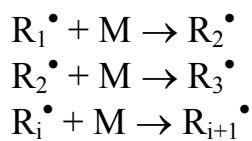
inicializálás

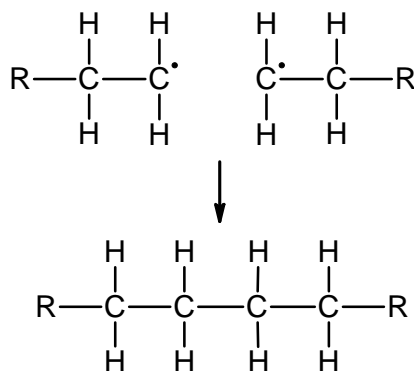
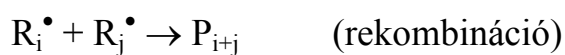
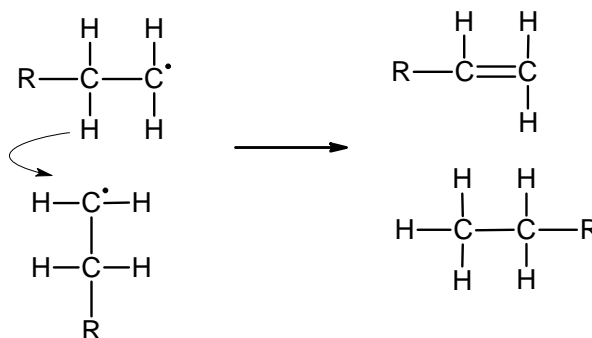
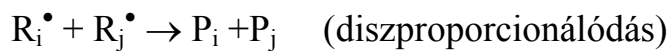
tipikus iniciátor: benzoilperoxid:

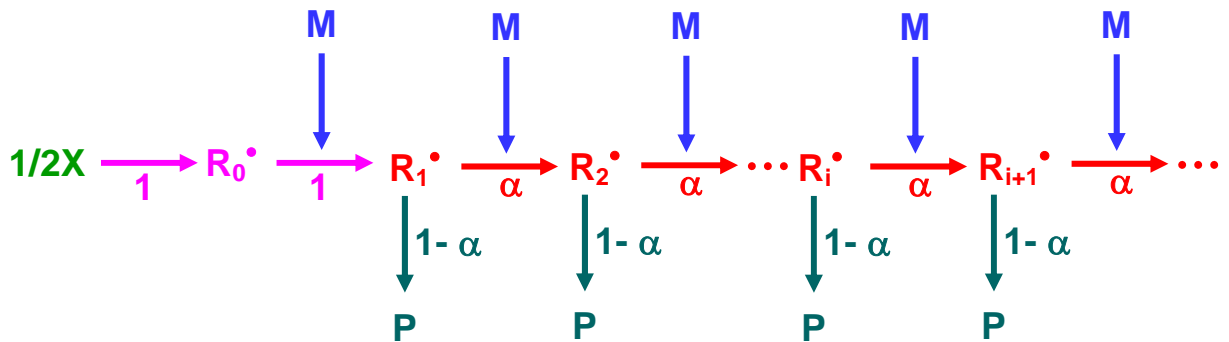
láncnövekedés

lánczáródás

Gyökös polimerizáció: reakcióséma:

$$\frac{dr_{i+1}}{dt} = \alpha r_i - (1 - \alpha)r_{i+1} - \alpha r_{i+1} = \alpha r_i - r_{i+1} \approx 0$$

$$\frac{r_{i+1}}{r_i} = \alpha$$

az aktív centrumok koncentrációeloszlása

a láncnövekedés és a lánczáródás párhuzamos folyamatok

α : a láncnövekedés valószínűsége

$(1-\alpha)$: a lánczáródás valószínűsége

= a láncképződés valószínűsége (a stacionaritás miatt)

$R_i^\bullet$ koncentrációja arányos 1 képződési és $i-1$ növekedési lépés valószínűségével:

$$f_i = \frac{r_i}{\sum r_i} = (1 - \alpha)\alpha^{i-1}$$

f_i az i hosszúságú aktív centrumok differenciális eloszlásfüggvénye

A polimerláncok eloszlásfüggvénye

γ_i : az i polimerizációfokú lánc előfordulási valószínűsége

függ: az aktív centrumok eloszlásától

a lánczáródás mechanizmusától

diszproporcionálódás

a lánczáródás nem változtatja meg az eloszlást:

$$\gamma_i^{(d)} = f_i = (1 - \alpha)\alpha^{i-1}$$

rekombináció

lánczáródáskor nő a polimerizációfok

$$\begin{aligned} \gamma_i^{(r)} &= \frac{\sum_{l=1}^{i-1} f_l f_{i-l}}{\sum_{i=2}^{\infty} \sum_{l=1}^{i-1} f_l f_{i-l}} = \frac{\sum_{l=1}^{i-1} (1-\alpha)\alpha^{l-1} (1-\alpha)\alpha^{i-l-1}}{\sum_{i=2}^{\infty} \sum_{l=1}^{i-1} (1-\alpha)\alpha^{l-1} (1-\alpha)\alpha^{i-l-1}} = \frac{(1-\alpha)^2 (i-1)\alpha^{i-2}}{\sum_{i=2}^{\infty} (1-\alpha)^2 (i-1)\alpha^{i-2}} = \\ &= \frac{(i-1)\alpha^{i-2}}{\sum_{i=2}^{\infty} (i-1)\alpha^{i-2}} = \frac{(i-1)\alpha^{i-2}}{\sum_{i=2}^{\infty} \frac{d}{d\alpha} \alpha^{i-1}} = \frac{(i-1)\alpha^{i-2}}{\frac{d}{d\alpha} \sum_{i=2}^{\infty} \alpha^{i-1}} = \frac{(i-1)\alpha^{i-2}}{\frac{d}{d\alpha} \left(\frac{\alpha}{1-\alpha} \right)} = (1-\alpha)^2 (i-1)\alpha^{i-2} \end{aligned}$$

Átlagos polimerizációfok

számátlag (az eloszlás első momentuma, vagy várható értéke)

$$N_n = \frac{\sum_i \gamma_i i}{\sum_i \gamma_i} = \frac{M_1}{M_0} = M_1 \quad N_n^{(d)} = \frac{1}{1-\alpha} \quad N_n^{(r)} = \frac{2}{1-\alpha}$$

$$\begin{aligned} N_n^{(d)} &= \sum_{i=1}^{\infty} i(1-\alpha)\alpha^{i-1} = (1-\alpha) \sum_{i=1}^{\infty} i\alpha^{i-1} = (1-\alpha) \sum_{i=1}^{\infty} \frac{d}{d\alpha} \alpha^i = \\ &= (1-\alpha) \frac{d}{d\alpha} \sum_{i=1}^{\infty} \alpha^i = (1-\alpha) \frac{d}{d\alpha} \left(\frac{\alpha}{1-\alpha} \right) = \frac{1}{1-\alpha} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} N_n^{(r)} &= \sum_{i=2}^{\infty} i(1-\alpha)^2 (i-1)\alpha^{i-2} = (1-\alpha)^2 \sum_{i=2}^{\infty} i(i-1)\alpha^{i-2} = \\ &= (1-\alpha)^2 \sum_{i=2}^{\infty} \frac{d^2}{d\alpha^2} \alpha^i = (1-\alpha)^2 \frac{d^2}{d\alpha^2} \sum_{i=2}^{\infty} \alpha^i = \\ &= (1-\alpha)^2 \frac{d^2}{d\alpha^2} \left(\frac{\alpha^2}{1-\alpha} \right) = (1-\alpha)^2 \frac{2}{(1-\alpha)^3} = \frac{2}{1-\alpha} \end{aligned}$$

súlyozott átlagok (a gyakoriságok súlyozása: $\gamma_i \rightarrow \eta_i \gamma_i$)

$$N_\eta = \frac{\sum_i \eta_i \gamma_i i}{\sum_i \eta_i \gamma_i} \quad \begin{array}{l} \text{(számátlag: } \eta_i=1) \\ \text{súlyátlag: } \eta_i=i \\ \text{z-átlag: } \eta_i=i^2 \end{array}$$

súlyátlag (a második momentum és az első momentum hányadosa)

$$N_w = \frac{\sum_i \gamma_i i^2}{\sum_i \gamma_i i} = \frac{M_2}{M_1} \quad N_w^{(d)} = \frac{1 + \alpha}{1 - \alpha} \quad N_w^{(r)} = \frac{2 + \alpha}{1 - \alpha}$$

$0 < 1 - \alpha \ll 1$ tipikusan: $0.99 < \alpha < 0.9999$

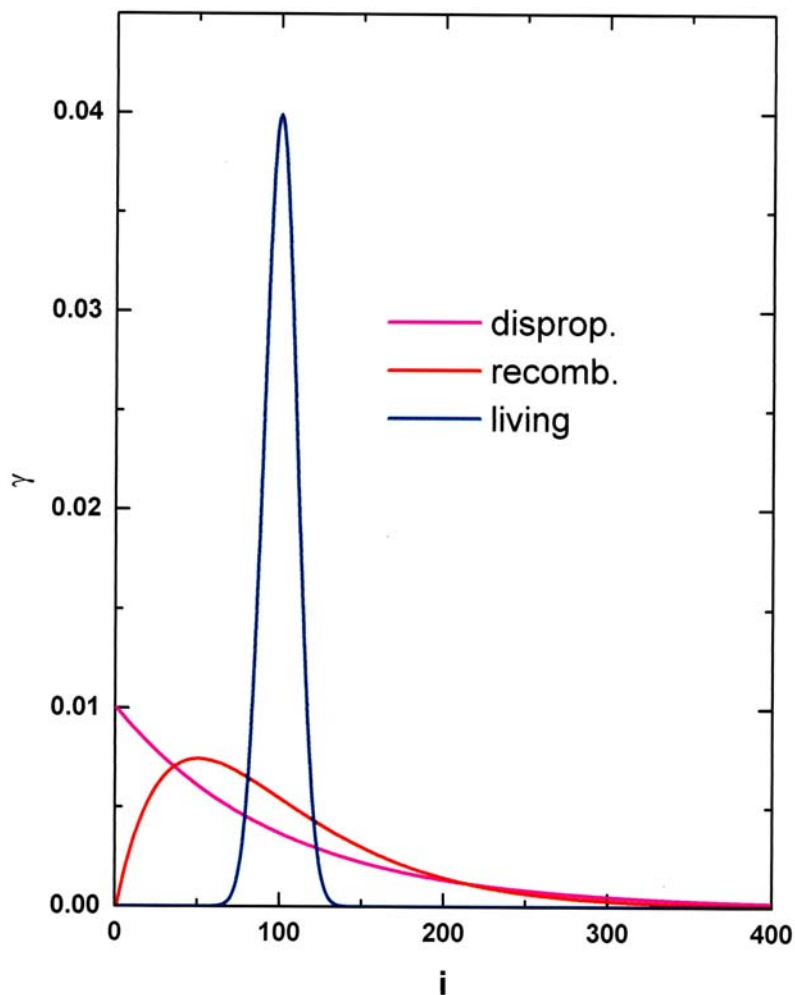
polidiszperzitási index, I_{PD} : (a súlyátlag és a számátlag hányadosa, azaz a második momentum és az első momentum négyzetének hányadosa)

$I_{PD} = N_w / N_n = M_2 / M_1^2$ az eloszlás szélességére jellemző

diszproporcionálódás: $I_{PD} = N_w / N_n = 1 + \alpha \approx 2$

rekombináció: $I_{PD} = N_w / N_{nn} = (2 + \alpha) / 2 \approx 3/2$

Polimerek differenciális eloszlásfüggvénye

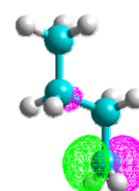
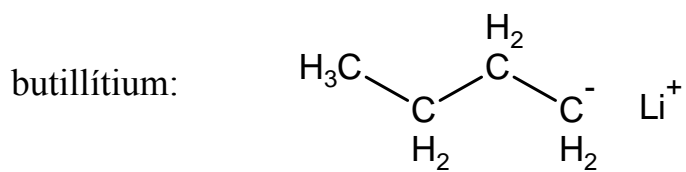
A polimerláncok eloszlásfüggvénye élő polimerizáció esetén:

ionos polimerizáció

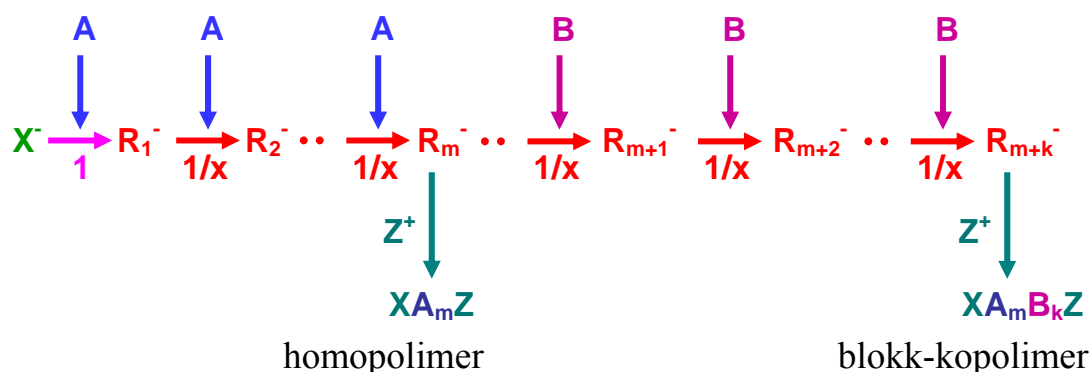
a Coulomb tasztítás miatt nincs lánczáródás

tipikus iniciátor: butillitium

az inicializálás és a láncnövekedés időben elkülönül

Az élő polimerizáció (és blokk-kopolimerizáció) reakciósémája:

x: az iniciátor ionok száma

m: a(z A) monomerek száma

egy adott lánc elemi lépésenként: $1/x$ valószínűséggel nő

$1-1/x$ valószínűséggel nem változik

→ a polimerizációfok eloszlása binomiális:

$$\gamma_i^{(l)} = \binom{m}{i} \left(\frac{1}{x}\right)^i \left(1 - \frac{1}{x}\right)^{m-i}$$

$x \gg 1$, $m \gg 1$ és $m/x = N_n = \text{konstans}$ feltételek miatt:

→ közelítés Poisson eloszlással:

$$\gamma_i^{(l)} = \exp(-N_n) \frac{N_n^i}{i!} \approx \frac{\exp(i - N_n)}{\sqrt{2\pi i}} \left(\frac{N_n}{i}\right)^i$$

számátlag: $N_n = m/x$

súlyátlag: $N_w = N_n + 1$

polidiszperzitási index: $I_{PD} = N_w/N_n = 1 + 1/N_n$

2.3. Polikondenzáció

heteroatomot (O, N, S) is tartalmazó vázak képződése

kis molekulájú melléktermék (Pl: H_2O) is képződik

egyensúlyi reakció

lépcsős mechanizmus:

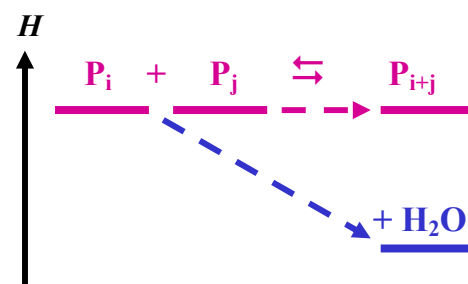
minden lépésben stabil molekula képződik

a képződött polimer molekulák egymással is reagálnak

a láncok mindkét vége növekszik

a polimerizációfok időben nő

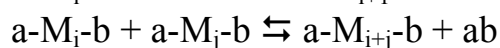
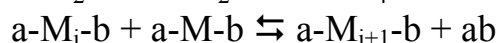
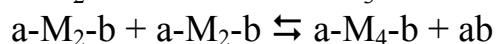
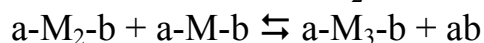
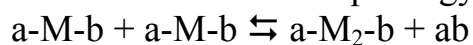
kétféle funkciós csoport reagál egymással

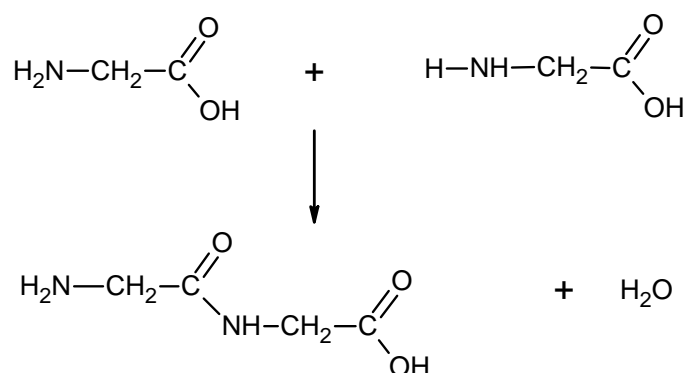
szubsztitúciós reakció

homo-polikondenzáció

a két különböző funkciós csoport ugyanazon a monomeren van

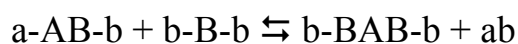
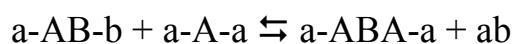
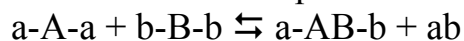

Pl. glicin (egyszerűsített) polikondenzációja:

hetero-polikondenzáció

a különböző funkciós csoportokat különböző monomerek tartalmazzák

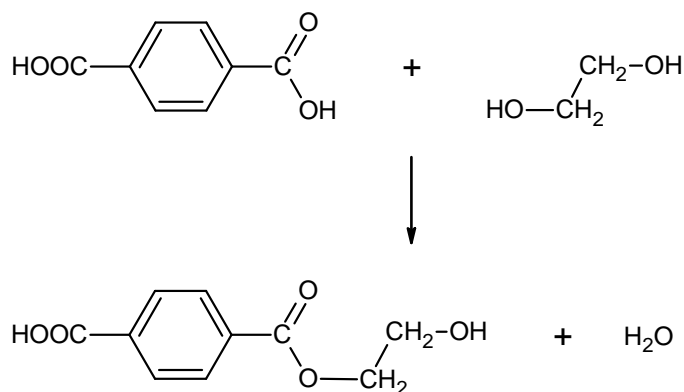

AB szabályosan váltakozik (alternáló kopolimer)

3 eltérő végződésű lánc alakul ki

a polimerizációfok függ a monomerek arányától

Pl. tereftálsav és etilén-glikol
(egyszerűsített)
polikondenzációja:

A polimermolekulák eloszlásfüggvénye

homo-polikondenzáció

n_0 : a kezdetben jelenlévő összes molekula száma

n : egy t időpontban jelenlévő összes molekula száma

reakciófok: a reakció előrehaladásának mértéke:

$$r = (n_0 - n)/n_0$$

r : annak a valószínűsége, hogy egy a (vagy b) funkciós csoport már elhasználódott

$(1 - r)$: annak a valószínűsége, hogy az adott funkciós csoport még nem lépett reakcióba

az i polimerizációfokú molekula $(i - 1)$ elreagált és 1 reagálatlan funkciós csoportot tartalmaz:

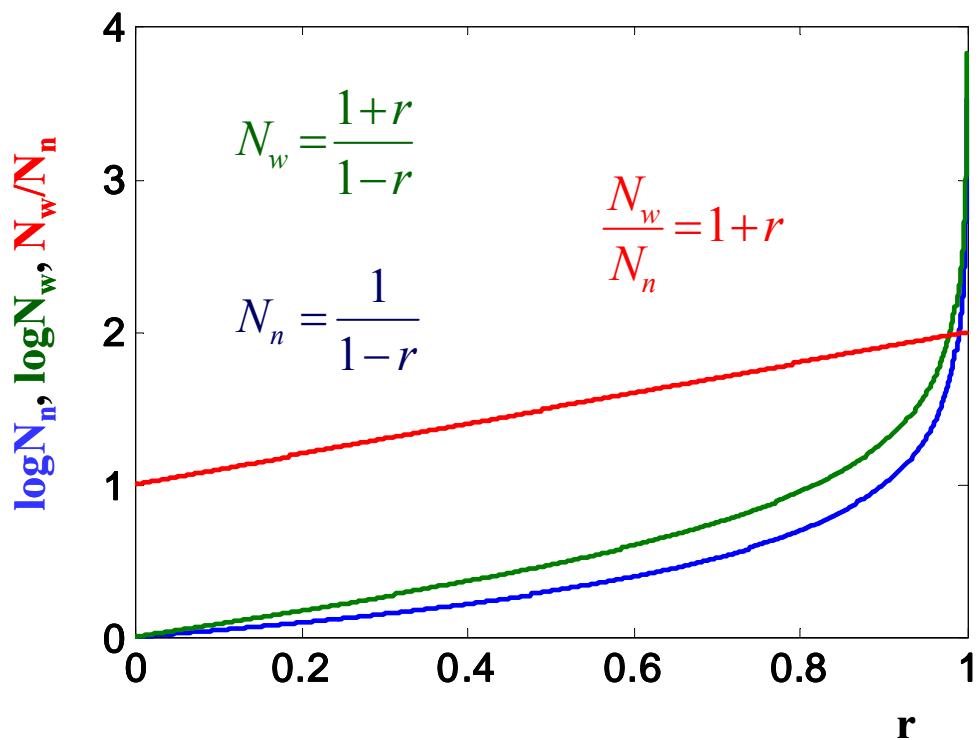
$$n_i = n(1 - r)r^{i-1}$$

$$\gamma_i = n_i/n = (1 - r)r^{i-1}$$

az eloszlás megegyezik a polimerizációs reakcióra

diszproporcionálódásos lánczáródás esetén kapott eloszlással

A **számátlag** és **súlyátlag** polimerizációfok, valamint a **polidiszperzitási index** függése a reakciófoktól homopolikondenzáció esetén

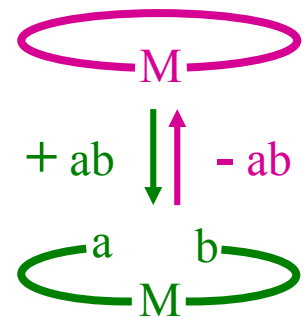
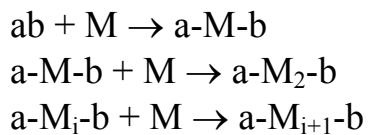

homo-polikondenzáció: analóg kombinatorikai feladat:

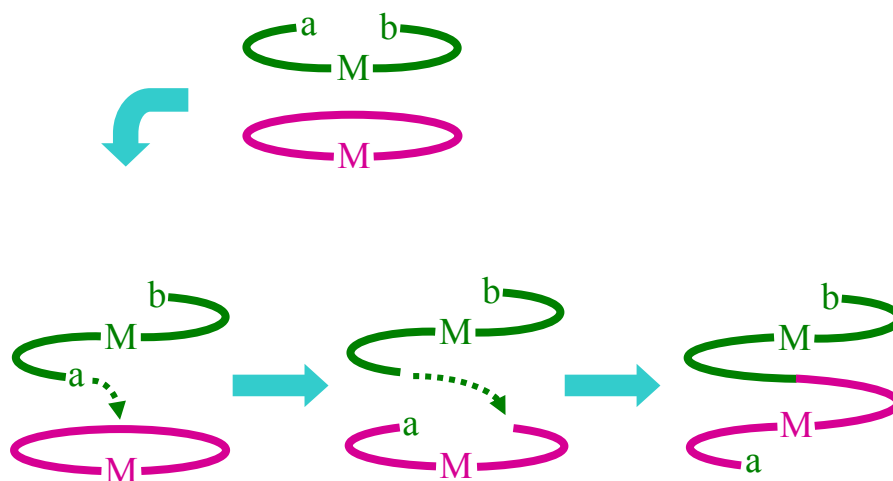
n_0 golyó (monomer) egy-egy dobozban (funkciós csoport)
lépésenként 2 dobozt kiválasztunk, tartalmukat átöntjük az egyik dobozba
(polimer), a felesleges dobozt (kilépő kis molekula) eldobjuk,
amikor n doboz marad, vizsgáljuk az egyes dobozokban lévő golyók
számának (polimerizációfok) eloszlását
 r a polikondenzációhoz hasonlóan definiálható
ha $1 \ll n \ll n_0$, akkor a polikondenzációval azonos eloszlást kapunk
tipikus értékek: $n_0=10^{23}$, $n=10^{19}$, $\rightarrow r=0.9999$, $N_n=10000$

2.4. Poliaddíció

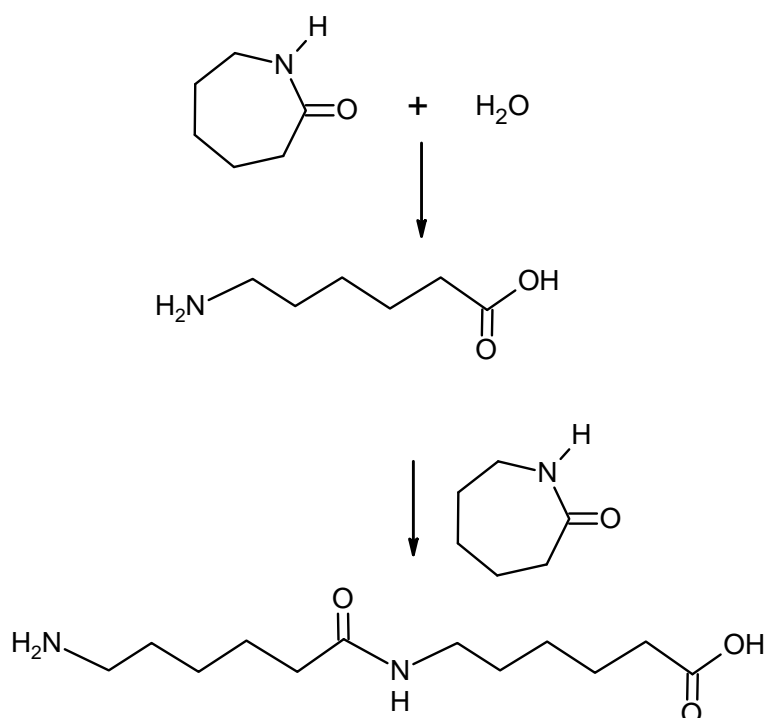
átmenet a polimerizáció és a polikondenzáció között
addíció, a polimerizációhoz hasonlóan
lépcsős reakció, mint a polikondenzáció
jellegzetes lépés a végcsoportok átrendeződése

A poliaddíció láncnövekedési lépése sematikususan:

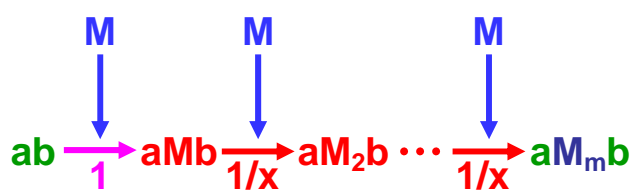

PI. kaprolaktám poliaddíciója víz hatására:

A polimerizációfok eloszlásfüggvénye poliaddíció esetén:
 az élő polimerizációhoz hasonló mechanizmus
 (ha a párhuzamos polikondenzáció elhanyagolható)

Reakcióséma:

$x=[ab]$: az aktiváló kis molekulák száma

m : a monomerek száma

egy adott lánc elemi lépésenként: $1/x$ valószínűséggel nő

$1-1/x$ valószínűséggel nem változik

→ a polimerizációfok eloszlása binomiális:

$$\gamma_i^{(poladd)} = \binom{m}{i} \left(\frac{1}{x}\right)^i \left(1 - \frac{1}{x}\right)^{m-i}$$

$x \gg 1$, $m \gg 1$ és $m/x = N_n = \text{konstans}$ feltételek miatt:
→ közelítés Poisson eloszlással:

$$\gamma_i^{(poladd)} = \exp(-N_n) \frac{N_n^i}{i!} \approx \frac{\exp(i - N_n)}{\sqrt{2\pi i}} \left(\frac{N_n}{i}\right)^i$$

számátlag: $N_n = m/x$

súlyátlag: $N_w = N_n + 1$

polidiszperzitási index: $I_{PD} = N_w/N_n = 1 + 1/N_n$